

Oblike sramu v sodobni slovenski pripovedi

DOI: 10.4312/Obdobja.44.211-217

Primož Mlačnik, Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica;
primoz.mlacnik@ung.si

Prispevek izhaja iz nekaterih ugotovitev o spremembah v slovenski književnosti. Temelji na teoriji metamodernizma, ki je v 21. stoletju v kapitalističnih družbah spodbudil nastanek novih estetskih tokov (nova iskrenost, estetika čudaškega in estetika nelagodnega ali zoprnega). S čustvene perspektive se skupne poteze teh tokov nanašajo na združevanje, preseganje in nihanje med ironijo in iskrenostjo, melanholijo in upanjem ter med osramočenostjo in brezsrčnostjo. Prispevek na primerih izbranih del slovenskih pisateljic in pisateljev predstavi oblike iskrenosti, čudaštva in sramu.

slovenska književnost, metamodernizem, nova iskrenost, estetiki čudaškega in nelagodnega, oblike sramu, krindž

This article draws on some observations about changes in Slovenian literature. It is based on the theory of metamodernism, which stimulated the emergence of new aesthetic currents (new sincerity and the aesthetics of quirky and awkwardness) in the twenty-first century in capitalist societies. From an emotional perspective, the common traits of these currents concern the merger, transcendence, and oscillation between irony and sincerity, between melancholy and hope, and between shame and shamelessness. The article uses selected works by Slovenian writers as examples to present forms of sincerity, awkwardness, and shame.

Slovenian literature, metamodernism, new sincerity, aesthetics of the quirky and awkwardness, forms of shame, cringe

1 O metamodernizmu v slovenski književnosti

Za postmodernizem kot kulturno logiko kapitalizma je bila značilna ironična distanca, izginjanje afekta in splošna fatalistična »ideja o izginjanju ali uničenju« (Jameson 2001: 7), ki se je vztrajno udeležala v umetniških, kulturnih in političnih diskurzih. Po Robinu van den Akkerju in Timotheusu Vermeulenu je na začetku 20. stoletja postmodernistično strukturo občutka nadomestila metamodernistična generacijska struktura občutka – nova kulturna logika zahodnih družb in neoliberalnega kapitalizma, iz katere so vzniknili novi estetski tokovi, ki so pozvali k vrnitvi zgodovinskosti, afekta in globine. Tokovi, ki prežemajo glasbo, film, arhitekturo, vizualno umetnost, digitalno kulturo in književnost (van den Akker, Vermeulen 2017: 1–20).

Metamodernistična struktura občutka, ki jo predstavljajo novi estetski tokovi, je v trojnem odnosu s postmodernistično strukturo občutka: v ontološkem smislu niha *med* »moderno zavezanostjo in postmoderno ironijo, upanjem in melanholijo [...], empatijo in apatijo, enostjo in mnogoterostjo, totalnostjo in fragmentacijo, čistostjo in dvoum-

Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Čustva in slovenska književnost*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025 (zbirka Obdobja, 44)
ISSN: 1408-211X, e-ISSN: 2784-7152
ISBN 978-961-297-712-2, 978-961-297-709-2 (PDF)

nostjo» (Vermeulen, van den Akker 2010: 5–6), v epistemološkem smislu se pojavlja *skupaj* s postmodernističnim (prav tam: 3), v zgodovinskem smislu pa je *onstran* postmodernizma (prav tam: 3).

Protislovja in dogodki Zahoda (npr. teroristični napad 11. septembra 2001, pojav spletnih družbenih omrežij, svetovna gospodarska kriza), ki so sprožili nove estetske tokove, so se dotaknili tudi Evrope in Slovenije, ki se je v 21. stoletju preobrazila iz postsocialistične tranzicijske države v periferno državo globalnega kapitalizma. Spremembo v generacijski strukturi občutka v slovenski književnosti je morda prva opazila Alojzija Zupan Sosič v delu *Robovi mreže, robovi jaza* (2006), v katerem je pisala o novi emocionalnosti in neorealizmu, ki sta se v slovenski književnosti pojavila skupaj s postmodernističnima žanrskim sinkretizmom in literarnim eklekticizmom (Zupan Sosič 2006: 13–49). Podobno je opazil tudi Aljoša Harlamov, ki je v dveh spremnih besedah o kratkoproznih zbirkah dveh milenijskih pisateljic Ane Schnabl (*Razvezani*, 2017) in Eve Markun (*Menažerija*, 2017) izpostavil nekaj značilnih potez: vrnitev afekta v slovensko književnost, temo grozljive telesnosti in ozemljeno realistično pisavo (Harlamov 2017a: 133–143; Harlamov 2017b: 227).

Če je slovensko pripoved na začetku 21. stoletja še zaznamovalo »razpoloženje z ironijo, cinizmom in parodijo« (Zupan Sosič 2006: 9) ter post-postmodernistična estetika (prav tam: 45), skušajo pisatelji in pisateljice, ki so odraščali v dobi postmoderne ironije, ironijo v književnosti 21. stoletja tudi preseči ter se zavezati novim oblikam realizma ali vsaj njegovega simulakra. Metamodernistično senzibilnost, ki si jo delijo žanrsko, slogovno-vsebinsko in tematsko raznolika dela slovenske književnosti, pomenljivo določajo metamodernistični estetski tokovi: nova iskrenost (angl. *new sincerity*), estetika čudaškega (angl. *quirky*) in estetika nelagodnega/nerodnega/zoprnega (angl. *awkwardness*), ki skupaj namerno ali slučajno generirajo recepcijsko izkušnjo oz. afekt t. i. krindža (angl. *cringe*).¹

2 Nova iskrenost in krindž v zbirki vinjet *Na ta dan najbolj trpi mastercard*

Nova iskrenost je vzniknila kot delno ironično delno resno ameriško umetniško-literarno gibanje na začetku 21. stoletja, ki je pozivalo k zavrnitvi postmoderne ironije in vrnitvi k iskrenemu in pristnemu književnemu izražanju.² Estetske značilnosti izrazov nove iskrenosti obsegajo veliko količino avtobiografskih elementov (sledječ načelu, da je najbolje pisati o čustvih in resničnih življenjskih izkušnjah), minimalno interpunkcijo, samorefleksijo procesa pisanja, izrazit odpor do ironije in bistroumnosti, teme otroštva, travm, različnih bolezni, nenadnih in silovitih izbruhov čustev ter poskuse pisanja »brezumetniških« (niti umetniških niti izumetničenih) del, ki prek raziskovanja in odkrivan-

1 V nekaterih slovenskih besedilih našega časa lahko zasledimo tudi rabo besede *skremž*. Izkušnjo krindža lahko enostavno opredelimo kot (posredovani) sram, ki ga čutimo namesto partikularnega drugega ali na mestu splošnega oz. abstraktnega Drugega. Krindž ima več pomenskih razsežnosti in izkustvenih modalnosti, vendar v tem prispevku ni prostora za podrobnejšo razčlenbo. V kontekstu metamodernistične strukture občutka velja omeniti, da je krindž protisloven afekt, ki na raznolike načine združuje sočutje in nenaklonjenost, občudovanje in zaničevanje ipd.

2 Vidnejša predstavnika nove iskrenosti sta David Foster Wallace in Zadie Smith.

ja literarnih sredstev ustvarjajo vtis transparentne iskrenosti (lakonične oblike izražanja, infantilni jezik, ipd.) (Jameson 2012).

Ob zelo kratkem pregledu slovenske književne krajine opazimo vsebinske in slogovne poteze nove iskrenosti v žanrsko in slogovno raznolikih literarnih delih, za katera bi lahko trdili, da predstavljajo primere metamodernistične pripovedi, ki se afektivno oddaljuje od postmodernistične samonanašalnosti s pripovedmi (ali simulakri pripovedi) o sebi. Omenimo lahko romana *Zakaj ne pišem* (2021) Dijane Matković in *Materinsko knjižico* (2022) Katje Gorečan. Čeprav je seznam podobnih del precej daljši, so redkejši avtorji, katerih novoiskrena dela eksplicitno ali implicitno tematizirajo izkušnjo krindža. Eno takšnih del predstavlja zbirka vinjet *Na ta dan najbolj trpi Mastercard* (2019) Eve Mahkovic, ki jih je pisateljica sprva objavila na svojem profilu družbenega omrežja Facebook.

Zoprni posredovani sram, ki ga proizvajajo vinjete Eve Mahkovic in ga bralstvo lahko zazna bolj ali manj intenzivno, izhaja iz lika pripovedovalke, ki jo sočasno zaznamuje neskladje med pretirano iskrenostjo ali samorazkrivanjem ter pomanjkanjem refleksije, kar predstavlja enega formalističnih modusov proizvodnje krindža, česar se mestoma zave tudi pripovedovalka. Poleg številnih povedi, ki se pričnejo z »jaz«, Mahkovic uprizarja iskrenost in učinek »brezumetniškega« besedila prek rabe slenga in anglizmov (Mahkovic 2019: 15). Eksplicitne omembe izkušnje krindža kot refleksije zoprnega socialnega nelagodja, ki jo pripovedovalka čuti zase, so mimobežne in posredne.

Nekateri zapisi iz zbirke reprezentirajo socialno nelagodje, ki izhaja iz pretiranega ukvarjanja z lastno podobo v očeh Drugega, ki je v danem besedilu podrejena bremenu izbire med stereotipnimi ženskimi identitetami, kar odkriva dvoje: prvič, izkušnja socialnega nelagodja kaže na nezmožnost biti v svetu med seboj tekmujočih in izpodrivajočih se normativnosti, ki so predmet izbire in pri katerih se vsaka izbira zaradi doždevno popolnoma svobodne izbire izkaže za nezavezujočo in napačno; drugič, preobremenjenost z iskanjem prave izbire (ženske) identitete je zgolj hrbtna stran iskanja neulovljive pristne in avtentične identitete oz. hrbtna stran razkoraka med zelenimi samoreprezentacijami in izkustvenimi samoreprezentacijami.

3 Estetika čudaškega in krindž donkihotskih likov

Čudaškost (angl. *quirky*) je estetska senzibilnost, ki je del metamoderne strukture občutka in ena od njenih manifestacij. Čudaškost v filmu in književnosti slavi »kratkovidne in ignorantske protagoniste, ki so na donkihotskih nalogah, [razpeti] med melodramatičnim in komičnim [ter med] ironično distanco in iskrenim angažmajem« (Macdowell 2017: 29). Takšni liki krojijo zbirko kratkih zgodb *Zgodbe nekega slabiča* (2021) Kazimira Kolarja. V Kolarjevih zgodbah se beseda *cringe* pojavi dvakrat. Prvič v zgodbi *Za vse sam* v imenu anonimnega spletnega komentatorja *God_of_cringe*, s katerim se prek spletnega foruma o komunizmu prepira pretirano iskreni, vulgarni, posmehljivi in naivni Korošec z vizijo o zaslužku s kriptovalutami (Kolar 2021: 68). Drugič se krindž pojavi v zgodbi z naslovom *20 4 9* v opombi pod črto, ki poudarja

drugo poved o Andreju Tomažinu, ki se je preselil v Alt-Grosuplje, kjer se »preživlja s prodajanjem grdih stavkov« (Kolar 2021: 87). Prva omemba se nanaša na krindž spletnih komentatorjev, druga izpostavlja kapitalistično poblagovljenje sramu in estetike grdega (Kolar 2021: 87).

Roman *Behemot* (2019) Jerneja Županiča krasi idejno donkihotovska, čudaška protagonistka, slovenska anarhistka Manon, ki obišče tujo evropsko državo in v imenu revolucije, ki jo skuša sprožiti z umorom Jansa Geerts, zagovornika bele rase v Evropi (Županič 2019: 201), zastavi svoje telo in izgubi svojo identiteto. V romanu se pojavi tudi eksplicitna artikulacija krindža kot prisilnega smeha, ki nastopi ob spremljanju sramotnih televizijskih podob in izumetničenih političnih gest po Geertsovem umoru (prav tam: 206).

Čudaški liki in protijunaki na donhikotskih nalogah so v ospredju tudi pri številnih drugih slovenskih pisateljih in pisateljicah.³ Izpostavimo lahko kratkoprozno zbirko *Gluha soba* (2022) Mojce Kumerdej. V zgodbi Mexico ... Oooooo, Mexico ... je glavni lik bankovec, v zgodbi Obramba Hiperboreje proticepilski teoretik zarote, v zgodbi Živeti z Erikom pa ženska, ki živi z robotom. Tudi v romanu Aljaža Krivca *Sedmo nadstropje* (2020) se čudaškost spremeni v zgodbeno normalnost, ki izstopa v liku radijca Reinholda z »opolzko, nenavadno in dolgočasno« oddajo Hiti in riti, ki jo poslušajo ljudje, »ki imajo radi *schadenfreude*« (Krivc 2020: 11). V omenjenih proznih delih so čudaški liki običajni ljudje, ki postanejo čudaški skozi perspektivo odtujitve – zaradi nezmožnosti smiselne oz. pomenljivega delovanja v svetu.

4 Estetika nelagodja

Adam Kotsko (2010: 17–25) umesti izvore vsakdanjega socialnega nelagodja (angl. *awkwardness*) kot eno od prevladujočih razpoloženj sodobnosti v prehod iz fordizma v postfordizem, ko so zatonile tradicionalne vrednote, spolne vloge in norme pa so se spremenile. Medtem ko tradicionalnih vrednot niso nadomestile nove, se je okrepila neoliberalna kulturna etika in deregulativni neoliberalizem, ki je spodkopal prav tiste tradicionalne oblike dela, družine in družabnosti, ki so ga pomagale vzpostaviti. Te anomične družbenoekonomske spremembe so med ljudmi sprva porajale značilno ironično distanco, iz katere je kasneje vzniknilo več oblik socialnega nelagodja, ki jih Kotsko (2010: 1–16) deli na tri kategorije: vsakdanje nelagodje, ki nastopi ob kršitvi družbene norme; radikalno nelagodje, ki nastopi ob odsotnosti družbene norme; in medkulturno nelagodje, ki nastopi, ko hkrati delujejo nasprotujoče si družbene norme ali ko je družbene norme v medkulturnem stiku nemogoče spoznati oz. upoštevati.

4.1 Družbenoaktivistični krindž v zbirki kratkih zgodb *Dobrodošli in v romanu Zakaj ne pišem*

Kratkoprozna zbirka *Dobrodošli* (2018), ki jo je napisala Vesna Lemaić, tematizira medkulturne stike med turisti/domačini/aktivisti in begunci/Drugimi. V številnih zgod-

3 Omeniti velja, da so se čudaški liki v slovenski književnosti pojavljali že v pripovedih Milana Kleča, Emila Filipčiča, Mojce Kumerdej in drugih.

bah vztraja razpoloženje medkulturnega socialnega nelagodja in izkušenj sramu, ki nastopijo zaradi nepoznavanja vrednot in norm Drugega. Nekatere zgodbe pa vseeno kažejo, da izkušnja krindža ni vedno vezana na enake posebne kontekste, v katerih pisateljica prek opazovanja kategoričnih diskrepanc do likov ali njihovih položajev vzpostavi pasivno posmehljivo-sočutno razdaljo, saj pisateljica enaka, sram vzbujajoča protislovja uporabi tudi za namene družbenopolitičnega aktivizma. Poveden je eden od primerov iz zgodbe Cesta v Gorice, v kateri uniformirani policist na vprašanje protestnikov, kako lahko sodeluje pri deportaciji begunske družine, odgovori, »da tako kot živinozdravnik zdravi živali« (Lemaić 2016: 84–85).

Tudi v delu Dijane Matković *Zakaj ne pišem* (2021) opazamo nekatere značilnosti nove iskrenosti (avtobiografska pisava, teme otroštva, bolezni in močnih čustev, »brezumetniškost«). Matković opisuje številne primere razrednega sramu, različne primere razrednega krindža pa ponazarja prek dialogov, ki odsevajo izkušnje pripovedovalke. Mestoma se nanašajo na blaženo nevednost o obstoju pomanjkanja, razredne neenakosti in sistemskega nasilja v Sloveniji. Tako z družbenoaktivistično zavestjo opisuje zadrego in socialno neobčutljivost univerzitetnega profesorja (Matković 2021: 102–103). Primeri bolečih in smešnih socialnih zadreg, ki jih opisujeta Lemaić in Matković, so del družbenoaktivistične rabe estetike nelagodja.

4.2 Prostaški krindž v zbirki kratkih zgodb *Razvezani* in v romanu *Triger*

Harlamov (2017a: 139) je analiziral, da je v kratkoprozni zbirki Ane Schnabl *Razvezani* ena od pogostejših besednih zvez *želodčna slabost*, ki je lahko »manifestacija negativnih čustev v telesnem odzivu« (prav tam). Lahko bi trdili, da gre pri teh pojavljanjih za fiziološki del izkušnje krindža, kot v zgodbi z naslovom Veliki voz, kjer »se je Manci po ozkem grlu nekam v želodec odpeljal debel cmok« (Schnabl 2017: 72), po tem ko se je njen nevrotični in strahopetni fant osramotil z monologom o splavu. Eden od primerov želodčne slabosti se povezuje tudi z (radikalnim) socialnim nelagodjem, ki pripovedovalki onemogoča poznavanje pričakovanega oz. normativnega vedenja v ugledni restavraciji (prav tam: 16).

V prozi Ane Schnabl in drugih obravnavanih pisateljic nastopajo bizarni liki. Pojavlja se več primerov, ki posredno ali neposredno tematizirajo eno od oblik socialnega nelagodja, ki nastopi ob kršitvi, soobstoju ali krizi nepoznavanja družbeno-kulturnih norm. Vendar nihče od obravnavanih pisateljev in pisateljic socialnega nelagodja, ki se nanaša na prekršeno normo, ne zaostri do te mere, da bi krindž slogovno in vsebinsko prežl ves romaneskni svet ter se vzpostavil kot nova normalnost. Slednje bi lahko trdili za pomenljivo naslovljeni roman *Triger* (2021), s katerim je Davorin Lenko bralstvo že vnaprej opozoril na različne oblike bralskega razburjenja, ki izhaja iz politične nekorektnosti ter nezaželenih ali neprimernih mnenj, prepričanj in vedenja. V romanu ni artikulacij sramu, ki bi ga liki čutili namesto ali na mestu Drugega. Nasprotno, večina likov je povsem brezsramna, razgaljena, promiskuitetna, nenasitna, fetišna, perverzna in skatološka. Liki so nosilci dozdevno najbolj nemogočih in nezaželenih razmišljanj, skladnih z njihovimi psihološko mejnimi ustroji (Lenko 2021: 25). Če pri Mahkovic

socialno nelagodje izhaja iz pretiranega ukvarjanja z lastno podobo v očeh Drugega, pri Lenku socialno nelagodje izhaja iz popolne ignorance ukvarjanja z lastno podobo v očeh Drugega oz. s popolno odsotnostjo presojojočega Drugega.

5 Sklep

Bizarne in čudaške protijunaške protagoniste ter pripovedovalce v književnosti 21. stoletja nekaterih sodobnih slovenskih pisateljev in pisateljic pomenljivo določa afekt že spregledanega in doživetega sveta, ki na sinkretične načine združuje sočutje s posmehom. Ena od oblik izkušenj krindža je cinični, posmehljivi prezir oz. ironizacija splošno veljavnih kolektivnih norm in vrednot, ki se v očeh opazovalca zdijo preživete, mitske, vraževerne in lažne. Zdi se, da lahko slednje dozdevno presežemo z nebrzdano in pristno iskrenostjo, ki v popularni kulturi in književnosti pogosto niha med dvema skrajnima poloma. Po eni strani skuša pretirana oz. nova iskrenost opraviti z nepristnim življenjem pod pogoji kapitalizma prek upodobitve likov z mejnimi psihološkimi ustroji in njihovih izživetih fantazij, na drugi strani pa s podobami deprivilegiranih in travmatiziranih ljudi. Oboji skušajo v pripovedih o sebi osmisлити življenje ter hkrati podati tudi aktualen, družbenokritični (proti)komentar, ki zadeva življenjske svetove pisateljic in pisateljev, katerih publikacije nastajajo v 21. stoletju. Njihova književnost reprezentira svet spreminjajočih se družbenih norm in vrednot, ki nihajo med individualizmom in skupnostjo, med lažnivostjo podobe in resnico izkušnje, med navdušenim oglaševalskim jezikom in mrkimi dnevnikiškimi zapisi, med pretiranim samorazkrivanjem in družbenim aktivizmom ter med kritiko poglobljenja in nihilističnim uživanjem v njegovih ekscesih.

Prispevek je rezultat dela na raziskovalnem projektu Oblike sramu v slovenski književnosti (J6-60113), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- van den AKKER, Robin, VERMEULEN, Timotheus, 2019: Periodising the 2000s, or, The Emergence of Metamodernism. Robin van den Akker, Alison Gibbons, Timotheus Vermeulen (ur.): *Metamodernism: Historicity, Affect and Depth After Postmodernism*. London: Rowman & Littlefield International. 1–20.
- HARLAMOV, Aljoša, 2017a: Sentimentalni bralec. Ana Schnabl: *Razvezani*. Ljubljana: Beletina. 133–143.
- HARLAMOV, Aljoša, 2017b: Zgodbe iz človeškega zverinjaka. Eva Markun: *Menažerija*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – revija Mentor. 222–231.
- JAMESON, A. D., 2012: Theory of Prose and Better Writing (ctd): The New Sincerity, Tao Lin, & »differential perceptions«. *HTMLGIANT*. <http://htmlgiant.com/craft-notes/theory-of-prose-better-writing-ctd-the-new-sincerity-differential-perceptions/> (dostop 21. 4. 2025)
- JAMESON, Fredric, 2001: *Postmodernizem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- KOLAR, Kazimir, 2021: *Zgodbe nekega slabiča*. Maribor: Litera.
- KOTSKO, Adam, 2010: *Akwardness: An Essay*. Winchester, Washington: O-Books.
- KRIVEC, Aljaž, 2020: *Sedmo nadstropje*. Maribor: Litera.
- KUMERDEJ, Mojca, 2022: *Gluha soba*. Novo mesto: Goga.

- LEMAIČ, Vesna, 2018: *Dobrodošli*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- LENKO, Davorin, 2021: *Trigger*. Ljubljana: LUD Literatura.
- MACDOWELL, James, 2017: The Metamodern, the Quirky and Film Criticism. Robin van den Akker, Alison Gibbons, Timotheus Vermeulen (ur.): *Metamodernism: Historicity, Affect and Depth After Postmodernism*. London: Rowman & Littlefield International. 25–40.
- MAHKOVIC, Eva, 2019: *Na ta dan najbolj trpi mastercard*. Ljubljana: Beletrina.
- MATKOVIĆ, Dijana, 2022: *Zakaj ne pišem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SCHNABL, Ana, 2017: *Razvezani*. Ljubljana: Beletrina.
- VERMEULEN, Timotheus, van den AKKER, Robin, 2010: Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics and Culture* II/1. 1–14. <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.
- ŽUPANIČ, Jernej, 2019: *Behemot*. Ljubljana: Beletrina.